

www.piron.culturecenter-su.org

БРОЙ # 25 / 2024 / БРОЙ 25. ВРЕМЕУБЕЖИЩЕ

URL: <http://piron.culturecenter-su.org/wp-content/uploads/2024/07/Time-Shelter-Christian-Vos.pdf>

Георги Господинов, глокализираният европеец и краят на транснационалното

Кристиан Фос

Проф. д-р Кристиан Фос е ръководител на Департамента по югославистика в Института по славистика и унгаристика на Хумболдовия университет, Берлин.

Превод от немски: **Александър Къосев**

По-долу бих искал да размишлявам за развитието и успеха на Георги Господинов, а чрез това и върху видимостта на българската култура в европейски контекст. Ще свържа това накратко и със ситуацията на българистиката в Берлинския университет. Поводът е връчването на престижната награда Букър за 2023 г. на романа на Господинов „Времеубежище“, обявено на 24 май 2023 г. в деня на славянската писменост, което му спечели допълнително медийно внимание в България.

Георги Господинов отдавна е свързан с берлинската българистика: той имаше поетическо четене още на конференцията „Българистиката в ЕС – перспективи и потенциали“ (Берлин, 16 и 17 май 2008), която организирах заедно с Посолството на Република България¹. През летния семестър на 2015 г. Господинов получи и гост-професура на името на Зигфрид Унзелд² към специалност „Българистика“ на Берлинския университет, в рамките на която проведе два семинара „Детство, литература, идеология“ и „Творческо писане и емпатия“³

Южнославянският контекст

В семинара по транснационална литература, който проведох през летния семестър на 2023 г., бяха четени не само автори като Александър Хемон, Лана Басташич или Беким Сейранович, но и множество български: Мирослав Пенков, Капка Касабова, Димитър Динев и Георги Господинов. Два въпроса се оформиха като водещи за нашия учебен план: какви са уникалните черти на българската литература в сравнение с постюгославската и какви са разликите на транснационалната миграционна литература⁴ в сравнение с литературата, написана в код „у дома“?

Убеден съм, че на тези въпроси може да бъде отговорено само чрез сравнения: първо едно вътрешно, а след това и едно трансрегионално. От една страна, обособеността на българистиката спрямо славистиката, посветена на останалите южнославянски народи, е своеобразен неин плюс, особено ако искаме да представим специфичното в българската литература и култура. От обратна перспектива сравнението на литературите

---

¹ Вж. Voß, Christian (ed.): EU-Bulgaristik. Perspektiven und Potenziale. Festgabe für Norbert Randow zum 80. Geburtstag. München: Kubon & Sagner, 2009 (Studies on Language and Culture in Central and Eastern Europe, 6).

² Карл Зигфрийд Унзелд (1924 -2002) е немски издател, дългогодишен директор на известното издателство Зуркамп.

³ Вж. <https://www.slawistik.hu-berlin.de/de/unseld-professur/gospodinov>.

⁴ Hausbacher, Eva: Transnationale Schreibweisen in der Migrationsliteratur. In: Handbuch Literatur & Transnationalität. Eds. D. Bischoff, S. Komfort-Hein. Berlin, Boston: De Gruyter, 2019, s. 187-202.

и културите на бившата Югославия с българската, също е полезно. То предпазва от есенциализации, и противодействия на натурализирането на етническото насилие по време на югославските войни през 90-те години на ХХ век. В същото време този контраст не трябва да бъде преувеличаван, защото културната памет на всички южнославяни съдържа много общи места: мултикултурно наследство от османско и/или хабсбургско време, много наративи за чуждото управление и пр.

Глокализация при Господинов

„Времеубежище“ на Георги Господинов предлага добър отговор на горните въпроси. Той е написал досега три важни романа, всичките вече преведени на немски. Но докато действието на „Естествен роман“ (1999, немски превод 2007) и „Физика на тъгата“ (2011, немски превод 2014) се развива в България, третият му роман „Времеубежище“ е общоевропейски и действието в него протича ту в Швейцария, ту в България, ту в други части на Европа. Още във „Физика на тъгата“ на Господинов му се беше отдало да глокализира своя български опит чрез художествено използване на античната митология, част от общоевропейската културна памет. По този начин той беше превърнал българската *tristesse*⁵ на своето детство в читателско преживяване, притежаващо валидност в Испания или в Швеция.

Големият му успех от 2023 г. не трябва да ни води до погрешния извод, че съществува някакъв нов интерес към българското в европейската читателска публика. Подобен интерес се появи едва след наградата, която със сигурност ще примамва нови публикации. Но тайната на успеха на Господинов е в това, че неговият роман издига на ново ниво опит, произлязъл от български материал – той създава възможност вгледаната в българското си минало носталгия да бъде разказана по общоевропейски начин. Социолозите наричат този феномен „глокализация“ като с това имат предвид закотвянето на глобално-релевантното в локални наративи, които го екземплифицират⁶. Но със случая „Господинов“ самата категория „транснационално“ е подложена на въпрос, тъй като авторът живее и пише в София. На базата на многобройни гостувания в различни страни обаче (напр. писателски резиденции или стипендии в берлинския Wissenschaftskolleg, или пък гост-професури, като тази на името на Унзелд в Института

---

⁵ Тъга (фр.) – Б. пр.

⁶ Вж. Damrosch, David: *How to Read World Literature*. Oxford: Wiley-Blackwell, 2018, 159–165 (“The Glocal and the Delocalized”).

по славистика и унгарология през 2015) той е в състояние да пише като транснационален автор и да употребява типични топоси на тази литература от типа на двойната безродност, отчуждението от родната страна или класическия мотив за завръщането на странника.

Романът „Времеубежище“

Георги Господинов е един от най-четените автори от Югоизточна Европа. Докато [в предишния си роман] той се опита да доведе спомените от тъжното си детство и младост в социалистическа България до нивото на общоевропейска четивност (с помощта на гръцката митология и образа на минотавъра), новият му роман „Времеубежище“ е в значителна степен по-политически, едновременно европейски и български. Авторът води читателите си по твърде хлъзгава повърхност: онова, което отначало изглежда като ново издание на Марсел Пруст – ре-инсценирането на индивидуалната памет чрез материални импулси (мадленката на френския автор е експлицитно назована), във втората част на книгата бива транспонирано в колективен и национален план, като при това се актуализират и реанимират исторически събития и ключови дати от културната памет на отделните нации. Тук Господинов предлага горчива и злостна сатира на съвременна България, страна, която се люшка между полюсите на носталгията към комунистическите десетилетия и национализма на Освободителната война от 1870-те: [в романа] това завършва дистопично – с излизане на България от ЕС.

Но да караме поред. Сюжетът, свързан с материалността на едно вече несъществуващо минало, би могъл да бъде разбран като типично социалистически и източноевропейски. И наистина, Господинов вече е издал заедно със съавторката си Генова една подобна „Инвентарна книга на социализма“ (2006), както и сборника с устни разкази „Аз живях социализма“ (2006). Некерман-каталозите са имали през 70-те години в ГДР и в България допълнителни символни значения, липсващи в Западна Германия. Във „Времеубежище“ Господинов комбинира много сръчно света на своя български опит с общоевропейския: романът му започва във Виена, но действието се развива главно в Цюрих. Двамата главни герои са ексцентричния Гаустин и героят-разказвач, който като млад български автор изглежда познава Европа от своите литературни пътувания и писателски резиденции. Двамата нахвърлят, първоначално под формата на психоаналитична концепция, идеята за „клиники, които произвеждат минало“. След като

експериментът за лекуване по този начин на болни от алцхаймер пациенти става все по-успешен, той бива експортиран в международен мащаб и използван за строеж на цели села на миналото. Но накрая се стига до провал. Дотогава никой не е поставял под въпрос позитивната перспектива спрямо лекуващата енергия на това откъсване от реалността или на завръщането в преживяното (смятало се е, че чрез изкуствено произведено, фиктивно минало се интензифицират собствените спомени на болния). Сега самата идея бива провокирана. Появат се ЕС-комисари, които виждат в клиниката за памет и в бягството от реалността ново лекарство, в състояние да излекува легитимационната криза на Европейския съюз. Всяка нация, членка на съюза, вече трябва да определи чрез референдум в кое минало желае да се завърне нейното население.

Но Господинов описва по различни начини този нов процес: българският случай е разгледан на почти сто страници в пътеписна форма (впечатления на пътуващия и завръщащия се разказвач), а на бележките за всички останали европейци са отделени общо петдесет страници. Българската глава тематизира отчуждението на откъсналия се от родината: „имаше две Българи и нито една от тях беше моята“. [...] Това трябваше да бъде моя град и моето минало да се търкаля по улиците... но ние вече май не си говорехме... “ (Трета част „Една отделно взета страна“ глава 19, стр. 255). Двете фракции, всяка, бореца за свое минало (те, обобщено погледнато, са валидни всъщност в цялата бивша Източна Европа, до Русия и Беларус), са от една страна посткомунистите, които се възторгват от бащинската тоталитарна държава между 1950 и 1980 г., а от друга страна – неонационалистите, фокусирани в антиосманската съпротива на 70-те години от XIX век и упражняващи почвеническа, антиислямска политика на идентичностите. Господинов дава да се разбере, че и двете позиции, всъщност без особени противоречия помежду си, водят началото си от националкомунизма на Тодор Живков; след пат в проведения референдум [за минало – б. пр.] двете партии внезапно се коалират. Многократно се появяват и два лозунга от същото националкомунистическо време: „България на три морета“ и „1300 години България“. Първият засяга пространствения образ на Велика България от Адриатика и Егея до Черно море, вторият – на юбилея от 1981 г., когато България е празнувала своята 1300-годишна история след основателя, прабългарския хан Аспарух. По този начин Господинов прави видими устойчивите остатъци на националкомунистическия етноцентризъм: в последна сметка не е ли точно това поколение от историци и политици с детство, белязано от фетиша „1300 години“, което днес определя начина за говорене за Македония в София? Отначало безобидните

„клиники за минало“ сега се разкриват в съвсем друга светлина, а един стар съученик на разказвача се оказва идеен архитект и на двете носталгични движения. Той произвежда минало също като Гаустин и неговия помощник, но този път под формата на национален фетиш (дори взривения през 1999 г. мавзолей на Георги Димитров в центъра на София бива издигнат отново...).

Четвъртата част на книгата цитира началното изречение на „Анна Каренина“, но Господинов заменя думата „семејство“ с „държава“: „Всички щастливи държави си приличат, всяка нещастна държава е нещастна посвоему, както е писано“. (Част 4 Референдум за минало“ глава 2). Към кое десетилетие хората от Западна и Средна Европа изпитват най-силна носталгия? Докато българската душа е анализирана на почти 100 страници, малко романово пространство е отделено за отделните европейски нации, но въпреки това чрез спомени за спортни, музикални и медийни събития Господинов успява да призове към живот духа на времето между 1960 и 1990 г., подхвърляйки и остроумни забележки (например за резултатите от немския референдум, „на които почти никой не обърнал внимание“, а в Германия гласувалите за връщане в 30-те години били на второ място...).

Последната част на книгата е последователна [психо-]регресия, в която всичко се разтваря пред лицето на заплахата от изпуснатия дух от бутилката: първо изчезва Гаустин, чийто оригинал познаваме от предишни разкази на Господинов („И други истории“, 2001; „Гаустин или човекът с много времена“, българо-немско издание от 2014 г). Бидейки събирач на антики, той е в състояние да изпраща от миналото писма и пощенски картички, верни до последния детайл на оригиналите си. След това аз-разказвачът губи постепенно своя разсъдък, а наративната перспектива и местоименията се изместват от първо към трето лице. Времето напълно е напуснало бреговете си. Епилогът накрая използва номерация с 0 и -1, а последното изречение гласи „Утре беше 1 септември“ (има се предвид 1939 година, К.Ф). Книгата завършва с безсмислен ред от букви напечатани на кирилица на пишеща машина.

В последна сметка книгата е притча за излъганите надежди на източноевропейците, които са разчитали, че политическата промяна изведнъж ще ги направи отново млади, а по-възможност също така секси и богати. Въпреки гарвановочерната сатира спрямо България – а в цялата си комичност и тесногръдо втрещване в етноцентрични митове единствено тази страна е светлините на прожекторите – можем да направим извод, че в този роман се конструира

общоевропейско пространство на паметта. То е създадено още през многобройните пътувания на Гаустин и неговия чирак-магьосник, както и чрез рамковия експеримент с „клиниките за памет“. Това не позволява романът на Господинов да бъде разбран едностранчиво като морално назидание или предупреждение за опасностите от носталгията. Както и преди, в успешния роман „Физика на тъгата“, ключът на успеха се крие в транспозицията: новата книга на Господинов също живее от български импулс, но въпреки това българският му опит придобива универсална релевантност чрез техниките на делокализирането и глокализирането. По този начин от балканската си периферия, той успява да разкаже по изненадващо нов начин големите теми за идентичността, спомена, носталгията и Европа: и макар че предложеното бъдеще е дистопично, то все пак е европейско.

Българската пазарна уникалност

Отличаването на Господинов с наградата „Букър“ за 2023 г. е голям успех за България и за целия регион и вероятно ще доведе до нови преводи и успешни издания на автори от Балканите. Високата мобилност на Господинов като известен автор говори за тип световно гражданство, размиващо границите между транснационална и не-транснационална литература. В рамките на европейската интеграция на Източните Балкани и преговорите за присъединяване на Западните Балкани, както и в рамките на повишената като цяло, почти цикличната мобилност, много от критериите, описващи литературата на източноевропейската диаспора вече не са валидни, това е така още от времената на Милан Кундера. Вече не съществува окончателният Exodus, одисеята или еднократното и окончателно завръщане на Балканите. Вместо това във „Времебужище“ по образцов начин намираме едновременно погледа отвън върху региона, но и този на местния човек, колебаещ се между емпатия и отчуждение. Фигурата на Господинов, махало между световете, осветява критично собствената му родина, но коментира също така критично и иронично другите европейски проекти за идентичност.

Тук виждам и допълнителна специфика на България в контраст с бившата Югославия: ако започнем с Дубравка Угрешич и минем към Давид Албахари, Александър Хемон, Исмет Пръчич и Саша Стачич, то можем да кажем, че писателите и писателките от бивша Югославия имаха, цинично казано, едно предимство: те разработваха много видима и успешна в международен план литература. Бидейки автофикционална и автентична, тя разработваше травмата от провала на югославската

идея и последвалото етническо насилие. На българската литература ѝ липсваше този публичен ресурс.

Днес обаче сме стигнали до точката, в която фиксацията върху действителната история на 90-те, която владее постюгославското пространство, вече може да се смята за недостатък, защото тя принуждава авторите да останат в рамките на реалистичното описание. Затова не е случайно, че литературата на сюрреалното от типа на тази, която създава Господинов, вече не идва от бивша Югославия, продължаваща да дълбае своите травми и дори свързваща ги вече с преживените нови насилия в Украйна след февруари 2022 г. и в Израел след октомври 2023 г. Но това дава допълнително обяснение за успеха на Господинов – безгрижието, отвореността към фантастика, дори необременената маргинална позиция [неочаквано се оказват предимство. Б. пр.].

Превод от немски **Александър Къосев**

Цитирана литература:

Damrosch, David: *How to Read World Literature*. Oxford: Wiley-Blackwell, 2018.

Hausbacher, Eva: *Transnationale Schreibweisen in der Migrationsliteratur*. In: *Handbuch Literatur & Transnationalität*. Eds. D. Bischoff, S. Komfort-Hein. Berlin, Boston: De Gruyter, 2019, s. 187-202.

Löffler, Sigrid: *Die neue Weltliteratur und ihre großen Erzähler*. München: C.H. Beck, 2014.

Being the (post)socialist Minotaur. Georgi Gospodinov in an interview with Belfjore Qose and Christian Voss. In: *Südosteuropa-Mitteilungen* 61, 2021, č. 6, s. 73-82.

Voß, Christian (ed.): *EU-Bulgaristik. Perspektiven und Potenziale*. Festgabe für Norbert Randow zum 80. Geburtstag. München: Kubon & Sagner, 2009 (*Studies on Language and Culture in Central and Eastern Europe*, 6).

Voß, Christian: *Religionsgrenzen und Transnationalität in der neuen Literatur aus Südosteuropa*. In: *Südosteuropa Mitteilungen* 63, 2023, č. 2, s. 87-96.